

ἀναρχία τῆς ἐποχῆς του, ἀποτελοῦσα τὴν πηγὴν τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναρχίας αὐτῆς (1), ὀφείλετο, κατὰ τὸν Comte, εἰς τὸν πόλεμον, ἢν διεξήγον προῶς ἀλλήλας ἡ τάξις καὶ ἡ πρόοδος (2), ἡ τάξις ὡς ἡ συντηρητικὴ ἰδέα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ πρόοδος ὡς ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδέα τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας (3). Ἡ μετάβασις ἀπὸ κοινωνικοῦ τινος συστήματος εἰς ἄλλο προϋποθέτει, κατὰ τὸν Comte, ἰσχυραίως εἶδος τι ἀναρχικῆς μεσοβασίλειας, προσωρισμένης νὰ ἀποτελέσῃ ἀπλῶς περίοδον μεταβατικὴν (4). Ἡ ἐπὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας τῆς προόδου βασιζομένη μεταφυσικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ εἰς μάτην νὰ σταθεροποιήσῃ καὶ διαιωνίσῃ κατάστασιν, ἧς ὁ προσωρισμὸς εἶναι μόνον ἡ μεταβατικότης (5). Ἡ ἐπὶ τῆς συντηρητικῆς ἰδέας τῆς τάξεως βασιζομένη θεολογικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ ἀντιθέτως νὰ ἀγνοήσῃ τὰς νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑαυτῶν ἐδημιουργήθησαν, καὶ ζητεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἀκριβῶς ἐγέννησε τὴν ἐπαναστατικὴν κρίσιν (6). Ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ σκοποῦ, ὅπως συμφιλιώσῃ τὰς ἀντιμαχομένας ἰδέας τῆς τάξεως καὶ τῆς προόδου, ἀποδεικνύουσα, ὅτι τάξις καὶ πρόοδος ἀποτελοῦν δύο ἀναγκαίας φάσεις τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἀρχῆς (7). Τοῦτο εἶναι τεταγμένη νὰ ἀποδείξῃ ἡ θετικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς θετικοποιήσεως καὶ τῆς κοινωνιολογίας.

8.—Εἴπομεν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ Comte ἐθεώρει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φαινομένων. Πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς κοινωνιολογίας ὡς τῆς ἀσχολουμένης περὶ τὰ πολυπλοκώτερα τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐπιστήμης ἐχρησιμοποίησεν ὁ Comte ὡς κοιτήριον τὴν «ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα» τῶν ἐπιστημῶν. Αὕτη ἀποτελεῖ μίαν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ ὅλου ἔργου του.

Ἐν τῷ προκειμένῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τοῦ Comte περὶ τῆς ἐγκυκλοπαιδικῆς κλίμακος τῶν ἐπιστημῶν (8). Ἀρκούμεθα ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ τονίσωμεν, ὅτι δι'

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 2. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 5.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 8. (4) Comte, op. cit., IV, σ. 19.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 24. (6) Comte, op. cit., IV, σ. 11.

(7) Comte, op. cit., IV, σ. 6.

(8) Διεξοδικὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας ταύτης δύναται τις νὰ εὑρῃ ἐν τῷ

αὐτῆς ἐμφανίζονται τὰ κοινωνικά φαινόμενα ὡς τὰ πολυπλοκώτερα ἀπάντων τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς τὰ φαινόμενα, ἅτινα εἶναι ἐξηγητὰ ἐξ ἀπάντων τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς προηγουμένας τῆς κοινωνιολογίας ἐπιστήμας φαινομένων(1). Τὴν θετικοποίησιν τῆς περὶ αὐτὰ ἀσχολουμένης ἐπιστήμης ἐπεχείρησεν ὁ C o m t e εἰς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινωνιολογίαν κεφάλαια τοῦ θεμελιώδους ἔργου του. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν πρώτην συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἣν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν.

9. — Ὅπως πᾶσα ἐπιστήμη γενικῶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ κοινωνιολογία δεόν, κατὰ τὸν C o m t e, νὰ θεωρῆ τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐξεταζόμενα φαινόμενα ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τὴν στατικὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὴν δυναμικὴν ὄψιν αὐτῶν (2). Ἡ στατικὴ ὄψις φαινομένου τινὸς ἀναφέρεται εἰς τὰς περὶ ὀργανώσεως αὐτοῦ ιδέας, ἐν ᾧ ἡ δυναμικὴ ὄψις εἰς τὰς περὶ τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως αὐτοῦ ιδέας. Τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας εἰς δύο χωριστὰς ἐπιστήμας ἀνταποκρινομένας πρὸς τὰς δύο διαφόρους ὄψεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, θεωρεῖ ὁ C o m t e ὡς πρόωρον (3). Πάντως, ἂν καὶ δὲν προτείνει οὗτος τὴν διαίρεσιν τῆς κοινωνιολογίας, ἐπιμένει ἐν τούτοις εἰς τὴν πλήρη διάκρισιν τῆς στατικῆς ἀπὸ τῆς δυναμικῆς ὄψεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἡ στατικὴ μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνταποκρίνεται, κατὰ τὸν C o m t e, πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς τάξεως, ἣτις συνίσταται εἰς τὴν διαρκῆ ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν διαφορῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι τῶν ἀνθρώπων (4). Ἡ δυναμικὴ μελέτη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀνταποκρίνεται ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν θεωρίαν περὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἣτις, ἐκτοπίζουσα πᾶσαν παράλογον ιδέαν περὶ ἀπολύτου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, περιορίζεται εἰς τὴν πιστοποίησιν τῆς θεμελιώδους ἐξελίξεως αὐτοῦ (5). Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ ἐρευνᾶ κατὰ

περὶ C o m t e κεφαλαίῳ τῆς ἐπανειλημμένως μνημονευθείσης ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἐργασίας τοῦ συγγραφέως.

(1) Πρὸβλ. τὸ δεύτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔννατον κεφάλαιον τῶν Cours.

(2) C o m t e op. cit. IV, σ. 167.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 167, καὶ 168.

(4) op. cit. IV, σ. 168. (5) op. cit., IV, σ. 168.

ταῦτα τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὰς συνθήκας, ὑπ' αἷς ὑφίστανται αἱ κοινωνίαι, ἐν αἷ ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ ἐξουσίᾳ τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν.

10.— Ἡ κοινωνικὴ στατικὴ βασίζεται, κατὰ τὸν Comte, ἐπὶ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ consensus ἢ τῆς ἀλληλεγγύης, πρὸς ἣν ἀναφέρονται πάντες οἱ νόμοι, οἵτινες διέπουν γενικῶς μὲν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, ἰδιαίτατα δὲ τοὺς ὅρους ὑποστάσεως κοινωνίας τινός (1). Οἱ τοὺς ὅρους αὐτοὺς διέποντες νόμοι ἀναφέρονται εἰς τὰς ἀμοιβαίας δυνάμεις καὶ ἀντιδράσεις, αἵτινες ἀσκοῦνται μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου, τοῦτέστιν εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, αἵτινες συνδέουν ἐσωτερικῶς αὐτά (2). Ὁμοίως παρατηρεῖ ὁ Franz Oppenheim, ὅτι εἰς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ Comte δέον νὰ ἀναζητηθῇ τὸ πρῶτον σπέρμα τῆς συγχρόνου περὶ ἀνθρωπίνων σχέσεων θεωρίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν L. v. Wiesse, τὴν βάσιν τῆς κοινωνιολογίας (3).

Τὴν θεωρίαν τοῦ consensus ἠντλήσεν ὁ Comte—ἂν καὶ ταῦτα δὲν ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ δητῶς—ἐκ τοῦ Turgot, ὅστις φαίνεται ἀναπτύξας πρῶτος τὴν περὶ ἀναγκαίας καὶ φυσικῆς ἀλληλεγγύης τῶν τμημάτων κοινωνικοῦ τινος συνόλου θεωρίαν(4). Ὁ Comte ὅμως δὲν περιορίσθη εἰς τὰς γενικὰς καὶ ἀρηρημένας γραμμὰς τοῦ Turgot, ἀλλὰ προσέβη εἰς τὸν συγκεκριμένον καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ consensus καὶ εἰς τὸν συσχετισμὸν αὐτῆς πρὸς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν του περὶ τῆς φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς αὐτὰ ἐπιστημῶν. Ὁ consensus δὲν ἐμφανίζεται ἀπλῶς ὡς ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς. Ἡ ἀλληλεγγύη ἐκ' ἧς βασίζεται ἡ κοινωνία, ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ἀλληλεγγύης, ἣτις διέπει ἀπίστας τὰς σφαίρας τῶν φαινομένων(5). Βεβαίως, συμφορῶνως καὶ πρὸς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ἀνταπο-

(1) Comte op. cit., IV, σ. 170.

(2) Comte op. cit., IV, σ. 170.

(3) Franz Oppenheim, op. cit., σ. 15, ὑποσ. 4.

(4) Πρὸβλ. σχετικῶς: Ernst Grunfeld, Lorenz von Stein und die Gesellschaftslehre, Jena 1910, σ. 126 καὶ 127.

(5) Comte, op. cit., IV, σ. 183.

κρινόμενα: πρὸς αὐτὰ ἐπιστήμης ἀρχὴν, ὅσον συνθετώτερα καὶ εἰδικότερα καθίστανται τὰ φαινόμενα, τόσον ἰσχυρότερον ἐκδηλοῦται καὶ ἡ εἰσensus (1). Τὴν κυριωτάτην ἐκδήλωσιν αὐτοῦ εὐρίσκει οὗτος κατὰ ταῦτα εἰς τὰ συστήματα τῶν ὀργανικῶν φαινομένων, ἰδίᾳ μάλιστα εἰς τὸν ὀργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου τὸ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴν ἕδραν τῆς βιολογικῆς ἀλληλεγγύης» (2). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιχειρεῖ ὁ Comte τὴν ἀναλογίαν ἐκείνην, ἢ ὁποῖα προσέδωκεν εἰς τὸν νατουραλισμὸν του καὶ χαρακτηῖρα **ὀργανολογικόν**. Ὁμοίωμενος ὁ Comte ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, προβαίνει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀνάλογος πρὸς τὴν διέπουσιν αὐτὸν ἀλληλεγγύην εἶναι καὶ ἡ διέπουσα τὸν ὀργανισμόν τῆς κοινωνίας ἀλληλεγγύη (3), τῆς σειρᾶς τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἐμφανιζομένης ἄλλοις τε ὡς ἀπλῆς προεκτάσεως τῆς σειρᾶς τῶν βιολογικῶν φαινομένων (4). Ἡ βιολογικὴ αἴτη ἀναλογία, ἣτις ἐχρησίμευσεν, ἀπὸ τοῦ Spencee καὶ ἐντεῦθεν, ὡς τὸ ὀρητήριον ὀλοκλήρου κοινωνιολογικῆς κατευθύνσεως, ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὴν ὑπεσταμένην, κατὰ τὸν Comte, μεταξὺ βιολογίας καὶ κοινωνιολογίας ἀναλογίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μέθοδον, ἣν αἱ δύο αὗται ἐπιστήμαι δεόν νὰ ἀκολουθῶσι πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἀληθειῶν των. Ἡ κοινωνιολογία δεόν, κατὰ τὸ παράδειγμα ἀκριβῶς τῆς βιολογίας, νὰ προβαίη κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἐρευναν αὐτῆς ἐπὶ τῇ βιάσει τῆς μεθόδου τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ συνόλου εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ὀργανικὴν ὑπόστασιν τοῦ μέλη (5), μεθόδου, τὴν ὁποῖαν ἀντέστρεψεν ὁ Spencee τόσον ἐν σχέσει πρὸς τὴν βιολογίαν, ὅσον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνιολογίαν (6).

Ἐξακτῆρισε λοιπὸν ὁ Comte τὴν κοινωνίαν ὡς ὀργανισμόν; — Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὴν ὑπαρξιν ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἢ μᾶλλον πολιτευτικοῦ ὀργανισμοῦ εἶχον πιστοποιήσει καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ Comte. Πρῶτος μάλιστα ὁ Πλάτων παρέβαλε τὴν πολιτείαν πρὸς ἄνθρωπον. (7) Τοῦ Πλάτω-

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 181. (2) Comte, op. cit., IV, σ. 181.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 182 κ. ε.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 511. (5) Comte, op. cit., IV, σ. 189.

(6) Paul Barth, op. cit., σ. 308 κ. ε.

(7) Προβλ. σχετικῶς : G. Jellinek, Allgemeine Staatslehre, Berlin 1920, σ. 148.

νος όμως ο παραλληλισμός, χρησιμοποιηθείς προς εξυπηρέτησιν τῆς καθαρῶς ἠθικῆς περὶ πολιτείας θεωρίας του, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποτελῇ δείγμα νατουραλιστικῆς κατευθύνσεως. Τοιαύτης κατευθύνσεως συνειδητὸς φορεὺς ἐγένετο πρῶτος ὁ C o m t e. Κατ' αὐτὸν πράγματι ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ ὄργανισμόν, καὶ δὴ ὄργανισμόν, ὅστις ἐν τῇ στοιχειώδει ἀρχικῇ μορφῇ αὐτοῦ, ἐν τῇ μορφῇ τῆς οἰκογενείας ἀνήκει μάλιστα εἰς τὴν σειρὰν τῶν βιολογικῶν φαινομένων. (1)

Ἀπέναντι τῆς κοινωνίας ὡς ὄργανισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν C o m t e, τὸ ἄτομον, μονάδα πραγματικὴν, ἀλλὰ, τοῦ ἀτόμου ἀποτελοῦντος ἀφαίρεσιν, ὡς μόνη ἀληθῆς κοινωνικὴ μονὰς ὑφίσταται ἡ οἰκογένεια. (2) Ὁ C o m t e ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως ὡς ὁ πρῶτος ὑποστηρικτὴς τῆς ὑπὸ τῶν L a z a r u s, S t e i n t h a l καὶ W u n d t ἀποκρισταλλωθείσης θεωρίας, καθ' ἣν ἡ κοινωνία εἶναι ἡ ἀληθῆς πραγματικότης, ἀπέναντι τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπλῆ ἀφαίρεσις. Ἡ θεωρία αὕτη, τὴν ὁποίαν κατεπολέμησεν ἐσχάτως καὶ ὁ ἡμέτερος Ἐλευθερόπουλος, (3) ἀντιφάσκει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν, ἐξ ἣς ὠρμήθη «προγραμματικῶς» ὁ C o m t e. Συμφώνως πρὸς αὐτήν, δὲν εἶναι πραγματικὸν εἰ μὴ μόνον ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἡ ὀνομαστικὴ κατεύθυνσις, ἡ ὁποία, διέπυσα τὴν θετικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ C o m t e, ἀντιφάσκει πρὸς τὸν ἰδεαλισμὸν τῶν ἐννοιῶν (Begriffsrealismus), ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ὅπως θεωρήσῃ τὸ ἄτομον μὲν, παρὰ τὴν πραγματικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ὑπόστασίν του, ὡς κατ' ἐπίφασιν μόνον ὑφιστάμενον, τὴν κοινωνίαν δὲ, παρὰ τὴν ἐννοιολογικὴν μόνον ὑπόστασιν αὐτῆς, ὡς τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἡ ἀντίφασις αὕτη χαρακτηρίζει ὡσαύτως τὴν σύγχυσιν, ἣτις ἐκράτει ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ C o m t e.

Τὴν ἀληθῆ λοιπὸν μονάδα ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν C o m t e, ἡ

---

(1) Πρὸβλ. P a u l B a r t h, op. cit., σ. 182. Ὁ Barth παραλείπει νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν φράσιν τοῦ C o m t e, ἐξ ἣς κυρίως δεόν νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἄνωττον συμπέρασμα. Ἡ φράσις αὕτη εὑρεθῆται ἐν: op. cit., VI, σ. 511.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 294.

(3) A. E l e u t h e r o p o u l o s, Einzelmensch und Gesellschaft, ἐν: Kölner Vierteljahrshäfte für Soziologie, 5. Jahrg, 1926, σ. 218.

οικογένεια. Αὕτη, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ στοιχειώδους ζεύ-
γους, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ «μόνιμος βάσις» (1) καὶ τὸ «ἀληθές
σπέσμα» (2) τῆς κοινωνίας, ὡς ὁ ἀπαραίτητος σύνδεσμος μεταξὺ τῆς
ιδέας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ιδέας τῆς κοινωνίας (3), ὡς ὁ «πρῶτος φυ-
σικὸς τύπος αὐτῆς (4). Ἡ μελέτη τῆς οἰκογενείας προϋποθέτει, παρὰ
τὴν θεμελιώδη μεθοδολογικὴν ἀρχήν, καθ' ἣν δεόν νὰ βαίνη τις ἐκ
τοῦ συνόλου πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὸ μέλη (5) (—νέα ἀνακολου-
θία! —), τὴν μελέτην τῶν γενικῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ὑφίσταται τὸ
ἄτομον (6). Ἡ μελέτη αὕτη ὀδηγεῖ τὸν C o m t e πρὸς τὸ συμπέ-
ρασμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, συμφῶνως καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ G a l l,
ἦν οὗτος εὐφρόμως μνημονεύει (7), διέπεται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς
κοινωνικότητος (8). Τὸ αἰσθημα ὅμως τοῦτο, ἐκδηλούμενον κατὰ πρῶ-
τον ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ζωῇ, δὲν θεσπίζει νόμον ἰσότητος μεταξὺ τῶν
μελῶν αὐτῆς. Ὁ C o m t e, ἀποκηρύσσων γενικῶς τὰς περὶ ἰσότητος
θεωρίας ὡς ὁρμωμένας ἀπὸ μεταφυσικῶν ἀρχῶν, διδάσκει, ὅτι, δεδο-
μένων τῶν φυσικῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφορῶν, οὐδεμία κοι-
νωνία εἶναι δυνατὸν νὰ βασισθῇ ἐπὶ ἰσότητος(9), Ἐν τῇ οἰκογενειακῇ
ζωῇ ἡ φυσικὴ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνισότης ἐκδηλοῦται ὑπὸ τὴν
εὐεργετικὴν μορφήν τῆς ὑποταγῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τὸν
ἄνδρα, ὑποταγῆς ἀπαραιτήτου πρὸς ἰδρυσιν τῆς οἰκογενείας, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς καὶ γενικῶς τῶν νεωτέρων ὑπὸ
τοὺς πρεσβυτέρους, ὑποταγῆς ἐξασφαλιζούσης τὴν διατήρησιν τῆς οἰ-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 297.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 295 καὶ 310.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 511.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 308.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 189.

(6) C o m t e, op. cit., IV, σ. 284.

(7) C o m t e, op. cit., IV, σ. 284.

(8) C o m t e, op. cit., IV, σ. 293. Δὲν ἐννοοῦμεν διατὶ μνημονεύει ὁ
C o m t e τὴν γνώμην ἀπλῶς τοῦ G a l l, ἣτις ἄλλως τε ἀποτελεῖ ἀπλῶς
τυχαίαν παρένθεσιν ἐν τῇ φρενολογικῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ, καὶ παραλείπει νὰ βα-
σισθῇ ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζῴου πο-
λιτικοῦ.

(9) C o m t e, op. cit., IV, σ. 296.

κογενείας (1). Ὑπεραμυνόμενος ὁ C o m t e τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ στρεφόμενος κατὰ τῶν διδασκόντων τὴν διάλυσιν αὐτοῦ, ἰσχυρίσθη, ὅτι μόνον ἡ θετικὴ φιλοσοφία εἶναι εἰς θέσιν νὰ προστατεύσῃ αὐτὸν πραγματικῶς, ἀπαλλάσσουσα τοῦτον τῆς κηδεμονίας τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦσιν ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα τῆς κατιστροφῆς εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τῶν διαλυτικῶν σχεδίων του (2). Ἐὰ πορίσματα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, δι' ὧν θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐξασφάλις τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ὅσας δὴποτε τροποποιήσεις καὶ ἂν ὑποστῇ ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογενείας, τροποποιήσεις ὑπαγορευόμενας ἀναγκαστικῶς ἔκ τοῦ κυβερνῶντος τὴν ἀνθρωπότητα νόμου τῆς ἐξελέξεως, ἡ θεμελιώδης βᾶσις τῆς οἰκογενείας, οὔσα φυσικὴ, θὰ μείνῃ ἀμετάβλητος (3). Ἀποφεύγων νὰ εἴπῃ τι συγκεκριμένον περὶ τῶν μελλουσῶν τροποποιήσεων τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος θεσμοῦ, τονίζει ὁ C o m t e ἁπλῶς, ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν γυναικῶν ὑπὸ τοὺς ἄνδρας καὶ τῶν τέκνων ὑπὸ τοὺς γονεῖς, ἀποτελοῦσα τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως προστατευομένην θεμελιώδη βᾶσιν τῆς οἰκογενείας, οὐδέποτε θὰ ἀνατραπῇ (4).

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς οἰκογενείας, τῆς πρώτης τουτέστι κοινωνικῆς μονάδος, μεταβαίνει ὁ C o m t e εἰς τὴν μελέτην τῆς καθ' αὐτὸ κοινωνίας. Ἡ διάκρισις, εἰς ἣν προβαίνει οὔτως μεταξύ οἰκογενείας καὶ κοινωνίας εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα. Ἡ οἰκιακὴ ζωὴ, ἂν καὶ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ κοινωνία, διακρίνεται ἐν τούτοις ῥιζικῶς ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ θεμελιώδης ἀρχή, ἐφ' ἧς βασίζεται ἡ κοινωνία, ἡ ἀρχὴ τουτέστι τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαίαν βᾶσιν τῆς οἰκογενείας, ἀλλ' ἀπαντᾷται παρ' αὐτῇ μόνον τυχαίως καὶ εἰς στοιχειώδη βαθμὸν ἐξελέξεως. (5) Ἡ οἰκογένεια, μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἀποτελοῦσα «ἔνωσιν ἀληθῆ» (une véritable union), κέκτηται, χαρακτηῖσα κυρίως ἠθικόν, ἱκανοποιεῖ πρὸ πάντων τὸ σύνολον τῶν συμπαθητικῶν ἐνστίκτων ἡμῶν καὶ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν ἰδέαν τῆς

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 297.

(2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 296 κ. ε.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 299.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 299 καὶ 304.

(5) Comte op. cit., IV, σ. 310.

πρὸς ὁρισμένους σκοποὺς ἀποβλεπούσης συνεργασίας. Ἐν τῇ κοινω-
νίᾳ ἀντιθέτως τὸ αἰσθημα τῆς πρὸς ὁρισμένους σκοποὺς ἀποβλεπούσης
συνεργασίας καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσα ἀνάγκη τοῦ καταμερισμοῦ
τῶν ἔργων καὶ τῆς εἰδικεύσεως ἐκτοπίζουσιν τὰ συμπαιθητικὰ ἔνστικτα
ἐκ τῆς ἡγεμονικῆς θέσεως αὐτῶν καὶ ἡ ἀληθῆς φυσικὴ ἔνωσις ὑποχω-
ρεῖ πρὸ τῆς σκοπιμότητος. (1) Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῆς ὑφισταμένης
μεταξὺ φυσικῆς ἐνώσεως καὶ καθ' αὐτὸ κοινωνίας διαφορᾶς ὁμοιάζει
(ἐξωτερικῶς τοῦλάχιστον) πρὸς τὰς σχετικὰς θεωρίας τοῦ Γερμανικοῦ
ὁρμαντισμοῦ, ἰδίᾳ τοῦ Schleiermacher καὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ
Λοκάλου, ἐξ ὧν προσέκυψε μετὰ ταῦτα ἡ θεμελιώδης θεωρία τοῦ
Φερδινάνδου Τόππες περὶ κοινότητος καὶ κοινωνίας.

Ἡ κοινωνικὴ λοιπὸν ἀλληλεγγύη βασίζεται, κατὰ τὸν Comte,
ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἀπορρέουσας ἀρχῆς τοῦ
καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἣτις ἐχρησίμευσε μετὰ
ταῦτα ὡς βᾶσις τῆς φιλοσοφικῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας τοῦ Émile
Durkheim, προσδίδει εἰς τὴν κοινωνίαν τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν
χαρακτῆρα. Ὁ Comte ἐγνώριζεν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν
ὑπῆρξε τελείως πρωτότυπος. Ἐγνώριζεν, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὁ Adam
Ferguson εἶχε «προαισθανθῆ» τὴν ἀξίαν τῆς περὶ ἧς πρόκειται
ἀρχῆς (2). Καὶ πράγματι: ὁ Ferguson εἶχεν οὐχὶ ἀπλῶς
προαισθανθῆ, ὡς λέγει ὁ Comte, ἀλλ' ἐξαιρέτως τονίσει τὴν
σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ ἀρχὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων, βασίσας
μάλιστα ἐπ' αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν τῶν πεπολιτισμένων ἔθνων (3).
Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ὑπέστη ἡ θεωρία αὕτη εἰς χεῖρας
τῶν φυσιοκρατῶν, ταύτην ἐχαρακτήρισεν ὁ Comte ὡς
προκαλέσασαν τὸν ἐκχυδαϊσμὸν τῆς ἀρχικῆς θεωρίας τοῦ Fer-
guson (4). Μόνον ὁ Adam Smith καὶ ὁ σύγχρονός του
Tracy συνεκράτησαν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρίαν εἰς τὸ ὕψος
της (5). Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον,
ὅστις ᾤθησε τὸν Comte εἰς τὸ νὰ διακρίνη τοὺς Ferguson

(1) Comte, op. cit., IV.σ. 311 καὶ 315.

(2) Comte, op. cit., IV, σ. 313.

(3) E. Grünfeld, op. cit., σ. 118.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 313. (5) Comte, op. cit., IV, σ. 313.

καὶ S m i t h ἀπὸ τῶν φυσιοκρατῶν. Ὡς γνωστόν, τόσον οἱ F e r - g u s o n καὶ S m i t h, ὅσον καὶ οἱ φυσιοκράται συμφωνοῦν εἰς τὴν στενὴν καὶ ἐξ ἀπόψεως ἁπλῶς οἰκονομικῆς ἐκτίμησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων. Ὁ πρῶτος, ὅστις προσέδωκεν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην χαρακτηριστῆρα εὐρύτερον, συνδυάσας μάλιστα αὐτὴν πρὸς τὴν πρόσodon τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπῆρξεν ὁ S a i n t - S i - m o n (1), δηλαδὴ ἐκεῖνος ἀκριβῶς, τὸν ὁποῖον ὁ C o m t e, ἐν τῇ χαρακτηριστάσει αὐτὸν ἀγνωμοσύνη, ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων δὲν ἀποτελεῖ ὅμως, κατὰ τὸν C o m t e, ἀγαθὸν ἀπεριορίστου ἀξίας. Οὗτος ἐπιτρέπει μὲν τὴν εὐτυχῆ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῆς λεπτομερείας, τείνει ὅμως ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ὑποδαύλισιν τοῦ πνεύματος τοῦ συνόλου (2). Πρὸς ἐπιτυχῆ ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων, οἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς μεγάλης ἐξειδικεύσεως καὶ κατατμήσεως τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἐγεννήθη αὐτομάτως ἡ ἀντίδρασις τοῦ συνόλου κατὰ τῶν τμημάτων. Ἡ ἀσκησις τῆς ἀντιδράσεως αὐτῆς ἀπετέλεσε, κατὰ τὸν C o m t e, τὸν κοινωνικὸν προσρισμὸν τῆς διοικήσεως ἢ κυβερνήσεως, ἣτις ἐμφανίζεται ὡς ἐκ φύσεως δεδομένη λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ (3). Διὰ τῆς ὑπάρξεως τῆς κυβερνήσεως ἐξασφαλίζεται ἡ κοινωνικὴ πειθαρχία, ἡ ὁποία εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀτελεστέρα τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας καὶ μᾶλλον τεχνητῆ (4). Τὴν πρώτην αὐτόματον γένεσιν τοῦ θεσμοῦ τῆς κυβερνήσεως προσπαθεῖ ὁ C o m t e νὰ ἀναγάγῃ εἰς ψυχολογικὴν ἀνάγκην, διδάσκων, ὅτι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εἶναι φυσικαὶ αἱ κλίσεις τοῦ ὑπακούειν καὶ διατάσσειν (5).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δέον νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἐξῆς τελικὸν περὶ τῆς κοινωνικῆς στατικῆς τοῦ C o m t e συμπέρασμα: ἡ κοινωνία, ἐν τῇ ἐξειλιγμένη καὶ τὸν στενὸν οἰκιακὸν σύνδεσμον ὑπερρικησάση μορφῇ αὐτῆς, βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἀποκέντρωσις καὶ συγκέντρωσις, ἀνταποκρινόμεναι ἀμφοτέρω πρὸς ἐξ ἴσου ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας, (6) ἐξουδετεροῦσιν ἀλλήλας.

(1) P. B a r t h, op. cit., σ. 630. (2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 317.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 319. (4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 318.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 324.

(6) Περὶ π, γ. C o m t e, op. cit., IV, σ. 320.

Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων, προκαλῶν τὴν ἀποκέντρωσιν, ἀναγκαι-
ζεταὶ ὑπὸ τῆς κυριότησεως. Αὕτη, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ
της, δεόν νὰ ἀποτελῇ δύναμιν ὕλικήν, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν (1),
προκαλοῦσα κατ' ἀκολουθίαν οὐχὶ ἀπλῶς ὕλικήν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν
καὶ πνευματικὴν ὑποταγὴν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ὑπ' αὐτήν (2).
Ἡ τοιαύτη περὶ κυβερνήσεως γνώμη τοῦ C o m t e δεόν νὰ συσχε-
τισθῇ πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα
τοῦ καθολικισμοῦ (3).

II.— Ἦδη ἄς ἐπιληφθῶμεν τῆς ἐξετάσεως τῆς *περὶ κοινωνικῆς
δυναμικῆς* θεωρίας τοῦ C o m t e. Αὕτη ἀπειτέλεσεν, ὡς αὐτὸς αὐ-
τὸς ὁ C o m t e ὁμολογεῖ, τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης
τῶν (4). Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ προσδίδει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν τὸν
«φιλοσοφικὸν» χαρακτῆρα αὐτῆς, διότι κυρίως δι' αὐτῆς, δηλ. διὰ
τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀποκρυσταλλουμένης θεωρίας περὶ προόδου τῆς ἀνθρω-
πότητος, καθίσταται δυνατὴ ἡ πλήρης διάκρισις τῆς νέας ταύτης ἐπι-
στήμης ἀπὸ τῆς βιολογίας (5). Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἀνατρέπει βε-
βαίως τὴν θεμελιώδη σχέσιν τῆς κοινωνιολογίας πρὸς τὴν βιολογίαν,
σχέσιν, ἣτις, συμφώνως πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν κλίμακα τῶν ἐπι-
στημῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς ἀνταποκρινόμενων φυσικῶν φαινομέ-
νων, συνίσταται εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς πρώτης ὑπὸ τὴν δευτέραν,
κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ὑπὸ τὰ βιολο-
γικὰ (6). Ἡ ὑπαγωγὴ αὕτη ὑφίσταται καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ C o m t e
ὡς ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐπιστῆμαι ὅμως, αἵτινες διαδέχονται ἀλλήλας
ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδικῇ σειρᾷ αὐτῶν, ἐμφανίζονται, παρὰ τὴν ἐξίωσιν
αὐτῶν ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπιστημῶν, *διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέων
μέσων ἐπιστημονικῆς σκέψεως, νέων μεθόδων.* (Ὅτω λοιπὸν «ἡ
συγκριτικὴ μέθοδος», ἣτις συνίσταται εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν διαφό-
ρων τμημάτων τῆς ἰσραυχίας τῶν ζώων καὶ ἀποτελεῖ τῆς κυρίαν μέ-
θodon τῆς βιολογίας, δὲν χρησιμεύει εἰς τὴν κοινωνιολογίαν εἰ μὴ ὡς

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 319. (2) C o m t e, op. cit., IV, σ. 321.

(3) Περὶλ. σχετικῶς C o m t e, op. cit., IV, σ. 319 καὶ 320.

(4) Περὶλ. C o m t e, op. cit., IV, σ. 190, 230 καὶ 283.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 191.

(6) C o m t e op. cit., IV, σ. 251 καὶ 257.

μέθοδος δαρτερευούσης σημασίας (1). Ἡ κοινωνιολογία διακρίνεται ἀπὸ τῆς βιολογίας διὰ τῆς ἐγκαινιάσεως νέας μεθόδου. Ἡ νέα μέθοδος, ἀπαύγισμα τοῦ διέκοντος τὴν κοινωνικὴν δυναμικὴν νόμου τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ὀνοματίσθη ὑπὸ τοῦ C o m t e «*μέθοδος ἱστορικὴ*» καὶ ἐμμορφώσθη ὡς ἰδιαίτερα ἀπογλαιστικῶς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν (2). Εἰς τὰς ἀνωτέρας παρατηρήσεις εἴρηται τὸ σπέρμα ἀληθείας, ἥς ἡ συνηδητὴ ἐκκλίσις ἀνεχαιτίσθη ὑπὸ τοῦ νατουραλισμοῦ τοῦ C o m t e.

Καὶ εἰς τί συνίσταται ὁ σκοπὸς τῆς δυναμικῆς κοινωνιολογίας ; Οἷτος συνίσταται εἰς τὸ νὰ θεωρῆ κοινωνικόν τι καθεστὼς ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀναγκαῖον ἀποτελεσματῶν χρονικῶς προσηγηθέντων αὐτοῦ καθεστῶτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς τὴν ἀπαραίτητον βαθμίδα, ἣτις ὀδηγεῖ πρὸς τὰ χρονικῶς ἐπόμενα αὐτοῦ καθεστῶτα, ἀποκαλυπτομένων οὕτω τῶν νόμων τῆς διαδοχῆς τῶν γεγονότων, δηλ. τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι προσδιορίζουν τὴν θεμελιώδη πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος (3). Αὕτη, ἂν καὶ ἐμφανίσεαι ἐν τῇ πραγματικῇ πολιτικῇ ὡς «ἡ ἀληθὴς θεωρία περὶ προόδου» (4), πρέπει νὰ λαμβάνηται οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «τελειοποιήσεως», ἔννοιαν ἐξαιτωμένην ἐκ κριτηρίου ἠθικοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως (5). Προβαίνων δ' C o m t e εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐξελίξεως καὶ τελειοποιήσεως, προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως παντὸς ἀξιολογικοῦ περιεχομένου καὶ νὰ ἐμφανίσῃ αὐτὴν ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς φαινόμενον ὑποταγμένον ὑπὸ ἀμεταβλήτους φυσικῶς νόμους (6). Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη δὲν κατέληξεν εἰς εὐτυχῆ ἀποτελέσματα. Ὅσα λέγει ὁ C o m t e περὶ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς ἱστορίας ὑπὸ νόμους φυσικοῦς καὶ περὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ὡς ἀπλῶν ὀργάνων τῆς μυστηριώδους αὐτῆς νομοτελείας (7), δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκυλίψουν τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ ἐξελίξεως θεωρίας του. Ἄλλως τε αὐτὸς οὗτος ὁ C o m t e δημολογεῖ, ὅτι μόνον ἐξ ἐπό-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 229.

(2) C o m t e, op. cit., IV σ. 236 κ. ε. καὶ 277 κ. ε.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192. (4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192.

(5) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192.

(6) Ἡβλ. C o m t e, op. cit., IV, σ. 194 κ. ε.

(7) C o m t e, op. cit., IV, σ. 192 κ. ε.

η καὶ ὁρολογικῆς θεωρεῖ τὴν λέξιν «ἐξέλιξις» προτιμώμενον τῆς λέξεως «τελειοποιήσις» (1), καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις δεόν νὰ θεωρηθῆται ὡς συν-
οδευομένη ὑπὸ «βελτιώσεως» καὶ «προόδου», τέλος δὲ καὶ ὑπὸ «τε-
λειοποιήσεως» (2). Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν κατέληγεν ὁ C o m t e
εἰς τὰς τοιαύτας ὁμολογίας, τὸ γεγονός, ὅτι προέβη οὕτως εἰς τελεολο-
γικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀνα-
τρέψῃ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ περὶ τῆς ἀπολύτως ἀντικειμενικῆς
ὑποστάσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἐξετάσωμεν ἤδη λεπτομερέστερον τὴν θεωρίαν περὶ κοινωνι-
κῆς ἐξελίξεως ἢ προόδου. Ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις ἐμφανίζεται ὡς προϊ-
κτάσις τῆς βιολογικῆς ἐξελίξεως, ἢ μᾶλλον—ὡς αὐτὸς οὕτως ὁ
C o m t e ἐκφράζεται—ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων δεόν νὰ συνεδῆθῇ
πρὸς τὴν παγκόσμιον σειρὰν τῆς τελειοποιήσεως τῶν ζῴων (3). Συνί-
σταται δὲ ἡ πρόοδος τῶν ἀνθρώπων εἰς βελτίωσιν τῆς ὕλικῆς θέσεως
αὐτῶν, εἰς ὑποταγὴν τῶν ἀτομικῶν ἐνοτήτων ὑπὸ τὰ κοινωνικὰ καὶ
εἰς προαγωγὴν τέλος τῶν πνευματικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου (4).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος,
ταύτην συνεδύασεν ὁ C o m t e πρὸς διαφόρους παράγοντας, ὧν κυ-
ριώτεροι ἢ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (5) καὶ ἡ φυσικὴ αὐξήσις
τῶν πληθυσμῶν (6).

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως σημεῖον τῆς περὶ προόδου θεωρίας τοῦ
C o m t e δεόν νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν τάξιν, συμπίπτουσαν πρὸς τὴν ὁποίαν
ἐπηρεάζουν ἀλλήλους οἱ διάφοροι παράγοντες τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀν-
θρώπου. Κατὰ τὸν C o m t e, ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος προσδιο-
ρίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ παρά-
γοντος. Ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν δεόν νὰ θεωρηθῆται ὡς κριματιζου-

(1) C o m t e, op. cit., IV, σ. 203.

(2) C o m t e op. cit., IV, σ. 200.

(3) C o m t e, op. cit., IV, σ. 329. Ὁμιλῶν δ C o m t e περὶ τῆς ἐξελί-
ξεως τῶν ζῴων ἐννοεῖ μόνον τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν ἐντὸς τῶν σταθερῶν ὁρίων
ἐκάστου εἴδους. Τὴν ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Spencer καὶ ἐθε-
μελίωσε μετὰ ταῦτα ὁ Λαρβίνος.

(4) C o m t e, op. cit., IV, σ. 331,

(5) C o m t e op. cit., IV, σ. 334 κ. ἑ.

(6) C o m t e, op. cit., IV, σ. 337 κ. ἑ.

μένη υπό τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος» (1). Αὕτη ἀποτελεῖ τὸν «φυσικὸν καὶ μόνιμον ὁδηγὸν πίσεως ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἀνθρωπότητος», διότι αἱ ἰδέαι, ἰδίαι αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασαί, ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικώτατα συμπτώματα τῆς διεπούσης τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας (2). Οὔτω πως ὁ Comte ἐπανέρχεται εἰς τὴν θεμελιώδη θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῶν τριῶν σταδίων. Δεδομένης τῆς ἐξαορτήσεως τῆς ἱστορίας ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐμφανίζεται ὡς διεπομένη υπό τοῦ διέποντος καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θεμελιώδους νόμου (3). Συμφωνῶς πρὸς τὸν νόμον αὐτόν, δηλ. πρὸς τὸν νόμον τῶν τριῶν σταδίων, ἡ ἱστορία δεόν νὰ θεωρηθῆ ὡς τείνουσα τελικῶς πρὸς καθεστὸς θετικόν (4). Ἡ καθαρῶς τελεολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ αὕτη ἐξήγησις τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξήγησις ἀντιφάσκουσα πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξεν ὁ Comte περὶ τῆς διεπούσης τὴν ἱστορίαν φυσικῆς νομοτελείας, ἀποτελεῖ τὴν βῆσιν τῶν δύο τελευταίων τόμων τοῦ θεμελιώδους θεωρητικοῦ ἔργου του. Ἐν αὐτοῖς ἐπιχειρεῖ οὗτος τὴν ἀναλυτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Ποία ὅμως εἶναι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης, δι' ἧς ἐπεχείρησεν ὁ Comte νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας του περὶ τῶν τριῶν σταδίων;

Ὁ Comte δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν. Ὁ Comte λέγει, ὅτι ἔρευνα, οἷα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσα, ὄφειλε «λογικῶς» (!) νὰ περιορισθῆ εἰς «μίαν μόνον κοινωνικὴν σειράν», δηλ. εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μᾶλλον προκεχωρημένων λαῶν καὶ κοινωνιῶν, τοῦ «ἀνθους» τῆς ἀνθρωπότητος, θεωρῶν ὡς ἄνθος αὐτῆς τὴν λευκὴν φυλὴν καὶ δὴ τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους (5). Αἱ Ἰνδίαί καὶ ἡ Κίνα οὐδεμίαν ἤσκησαν, κατὰ τὸν Comte, ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ παρελθόν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ

(1) Comte, op. cit., IV, σ. 342. (2) Comte op. cit., IV, σ. 342.

(3) Comte, op. cit., IV, σ. 344.

(4) Comte, op. cit., IV, σ. 361 καὶ 362.

(5) Comte, op. cit., V, σ. 2. ἠρβλ. καὶ IV, σ. 373 κ. ἑ.

ὡς ἐκ τούτου μόνον σύγχυσις εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ ἢ μελέτη τῆς ἱστορίας των (1). Ὁ τρόπος, δι' οὗ προσέβη ὁ C o m t e εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραδόξων αὐτῶν γνωμῶν, δὲν συνιστᾷ εὐσυνειδησίαν ἐρεινητοῦ. Ἐὰν πράγματι ὡς ὁμολογεῖ οὗτος ρητῶς—ἡ ἱστορία τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν παρακωλύη τὴν θεμελίωσιν τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων, πόθεν ἀρνεῖται οὗτος τὸ παγκόσμιον κῦρος αὐτοῦ;

Ὁ C o m t e προσεπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν μονομέρειαν τῶν ἱστορικῶν τῶν γνώσεων, ἐπικαλεσθεὶς τὸ παράδειγμα τοῦ B o s s u e t καὶ ἰσχυρισθεὶς, ὅτι μόνον ἐπὶ ὁμοιογενοῦς σειράς ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι δυνατόν νὰ βασισθῇ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας (2). Ἡ τοιαύτη δικαιολογία τοῦ C o m t e προσφέρει νέα ἐπιχειρήματα εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ ἀσκητέαν κοιτικῆν. Ἡ μονομέρεια τοῦ B o s s u e t ὀφείλετο εἰς δύο σοβαροτάτους λόγους, οἵτινες δὲν ἰσχύουν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸν C o m t e. Αὕτη ὀφείλετο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν αὐστηρῶς χριστιανικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἰδέαν, ἣτις ὠδήγησε τὸν B o s s u e t εἰς τὸ νὰ θεωρήσῃ ὡς τὸ ἀληθὲς ὀρηκτόριον τῆς ἱστορίας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, καὶ ἢ ἦν ἐποχὴν συνέλαφεν οὗτος τὰς περὶ ἱστορίας σοφὰς παρατηρήσεις του, αἱ ἱστορικαὶ ἐρευναι δὲν εἶχον ἀκόμη καταλήξει εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μυστηριώδους, ἀλλὰ καὶ θεμελιώδους διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς ἀνθρωπότητος, κόσμου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ C o m t e, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐμφανίζεται καταπολεμῶν τὴν θεολογικὴν μονομέρειαν, ὀφείλε νὰ γνωρίζῃ τὰ ἱστορικὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐποχῆς του, τῶν ὁποίων τὴν διατύπωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη π.χ. εἰς τὸ ὠραῖον ἔργον τοῦ F a b r e—d'O l i v e t «Histoire philosophique du genre humain».

Εἰς ὑποτίμησιν βεβαίως τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς εἶχε παρασυρθῆ καὶ ὁ παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὸν C o m t e ἀνιδειχθεὶς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας εἰς μάθημα πανεπιστημιακῶν ἀναγῶν Φρειδερίκος H e g e l. Ὁ H e g e l ὅμως δὲν ἠγνόησε τὴν ἀνατολήν (3). Ἐὰν ὑπετίμησεν αὐτὴν, τοῦτο ὀφείλεται ἀλλοῦς εἰς τὸ

(1) C o m t e, op. cit., V, σ. 3.

(2) C o m t e, op. cit., V, σ. 3.

(3) Πρὸβλ. H e g e l, Vorlesungen über die Philosophie der Ge-

μονομερές αξιολογικόν κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἁποίου προέβη οὗτος εἰς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας παρατηρήσεις του. Ὁ H e g e l ὠρμήθη ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ πνεῦμα (ὁ νοῦς, αἱ ἰδέαι, ὁ λόγος) κυβερνᾷ τὸ σῦμπαν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος (1). Ὡς οὐσίαν τοῦ πνεύματος ἐθεώρησεν οὗτος τὴν «ἐλευθερίαν» (2), χαρακτηρίσας τὴν πλήρη συνειδητὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς ὡς τὸν σκοπὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος (3). Ὑποτιμήσας λοιπὸν ὁ H e g e l τὴν ἀνατολὴν καὶ θεωρήσας αὐτὴν ὡς μὴ ὑπαγομένην ὑπὸ τὴν οὐσιαστικὴν ἱστορίαν, ἐπροέβη τοῦτο οὐχὶ διότι ἠγνόει αὐτήν, ἀλλὰ διότι, δομηθεὶς ἐκ τοῦ ἀνωτέρου ὁρισθέντος κριτηρίου τῆς «ἐλευθερίας», εἶδεν αὐτὴν ἀντιφάσκουσαν (καὶ δὴ ἀναγκαιῶς ἀντιφάσκουσαν) πρὸς τὴν προσδιορίζουσαν, κατ' αὐτὸν, τὴν πρόοδον συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας (4). Ὡς φιλόσοφος ἐλογοδότησεν ὁ H e g e l καὶ ἐλογοδότησε κατὰ τρόπον συνέπεστατον πρὸς τὰς ἐξ ὧν ὠρμήθη ἀρχάς. Κατὰ τοῦτο διαφέρει θεμελιωδῶς ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει οὗτος τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀπὸ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζει τοῦτο ὁ C o m t e. Ὁ Γάλλος φιλόσοφος ἀντικατέστησε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν διὰ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Δύσεως καὶ δὴ τῆς ἱστορίας αὐτῶν κυρίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, χωρὶς οὐσιαστικῶς νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τὸ ταισῦτον ἀυθαίρετον ἐγχείρημά του.

Ὁ C o m t e κατ' ἀρχὴν δὲν ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ὁ M a x S c h e l e r, κρίνων τὸν θετικισμὸν τοῦ C o m t e, ἰδίᾳ τὴν περὶ τῶν τριῶν σταδίων θεωρίαν

---

schichte, Leipzig (Reclam), σ. 165, κ. ἐ., ἰδίᾳ 168 κ. ἐ. καὶ 195 κ. ἐ., ὅπου εἰδικῶς καὶ ἐκτενῶς πραγματεύεται οὗτος περὶ Κίνας καὶ Ἰνδιῶν.

(1) Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν ἐξῆς διασάφησιν : Λέγων ὁ C o m t e, ὅτι αἱ ἰδέαι κυβερνοῦν τὴν ἱστορίαν, δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰς ιδέας ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἀντελήφθη αὐτὰς ὁ H e g e l. Αἱ «ἰδέαι» τοῦ C o m t e εἶναι αἱ ἐκάστοτε ἀναπτυσσόμεναι φιλοσοφικαὶ δοξασαί, τῶν ὁποίων φραεῖς εἶναι ὠρισμένοι φιλόσοφοι, ἐν ᾧ αἱ ἰδέαι τοῦ H e g e l εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ ὑφισταμένου καὶ τὸ σῦμπαν κυβερνῶντος Λόγου.

(2) H e g e l, op. cit., σ. 51.

(3) H e g e l, op. cit., σ. 51 κ. ἐ.

(4) Πρβλ. π.χ. H e g e l, op. cit., σ. 51 καὶ 115 κ. ἐ.

αὐτοῦ, ἀποδίδει τὰς πλάνας, εἰς ἃς περιέπεσεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος, εἰς τὸν στενὸν εὐρωπαϊκὸν προσανατολισμὸν αὐτοῦ (1). Τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του καὶ πρὸ αὐτοῦ σημειωθεῖσαν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ κατάρπτωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ πνεύματος, κατάρπτωσιν ἐκδηλωθεῖσαν μάλιστα εἰς κύκλον ἔξαιρέτως περιορισμένον, ἀνήγαγεν οὗτος εἰς νόμον ὀλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος. Αἰχαρακτηρίζουσαι τὸ ἔργον αὐτοῦ θεμελιώδεις πλάνας ὀφείλονται ἀπλοῦστα εἰς τὰς περιορισμένας ἱστορικὰς γνώσεις του. Ὁ Comte εἰθέσπισε τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἐὰν ἐγνώριζεν αὐτὴν καὶ ἐὰν δὲν ἐφρόντιζε νὰ καλύψῃ τὴν ἀγνοίαν του ὑπὸ τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ἡ Κίνα καὶ αἱ Ἰνδία οὐδεμίαν ἥσκησαν ὁσπὴν ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, θὰ ἐμάνθανεν οὗτος, ὅτι—ὡς ὀρθῶς τονίζει ὁ Max Scheler—οἱ θρησκευτικοί, μεταφυσικοὶ καὶ θετικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀποτελοῦν οὐχὶ ἱστορικὰς φάσεις τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ, ἀλλ' οὐσιαστικὰς, διαρκεῖς καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἀφ' ἑαυτῶν δεδομένας διαθέσεις αὐτοῦ. Θὰ ἐμάνθανεν ὅ,τι αἱ ὑπερνηκήσασαι τὰς ἐθνολογικὰς περὶ θρησκευτῶν θεωρίας νεώτεραι καὶ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Rudolf Otto κυρίως συνδεδεμένας, κατὰ βάθος δὲ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Scheleriana ὀρμώμεναι ἔρευναι ἐπιστοποίησαν: ὅτι δηλαδή τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον ὀφείλεται εἰς εἰδικὴν δύναμιν καὶ οὐχὶ εἰς ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (2). Θὰ ἐμάνθανε τέλος, ὅτι θρησκευτικὸν συναίσθημα, μεταφυσικὴ καὶ θετικὴ ἐπιστήμη διαγράφουν πορεία, ἡ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθῇ καὶ παρακολουθηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ μέτρου καὶ κριτηρίου ἐνιαίου. Τονίζοντες τοῦτο, ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἡμῶν κυρίως τὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ θεμελιώδες αὐτὸ σημεῖον

---

(1) Πρὸβλ. ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ κατωτέρω ἀναπτυσσόμενα: Max Scheler, Die positivistische Geschichtsphilosophie des Wissens und die Aufgaben einer Soziologie der Erkenntnis, ἐν Kölner Vierteljahrshäfte für Sozialwissenschaften, I (1921), σ. 22 κ. ἑ.

(2) Πρὸβλ. σχετικῶς καὶ Alfred Vierkandt, Das Heilige in den primitiven Religionen, ἐν «Die Dioskuren» I, München 1922, σ. 239, κ. ἑ. Ὁσαύτως πρὸβλ., Ν. Ι. Λούβαρι, Ἡ θρησκεία ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀπόψεως, Ἀθήναι 1928.

ἐπιτυχεῖς παρατηρήσεις τοῦ Max Scheler. Ἡ μεταφυσικὴ π.χ. δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κριθῆ ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ μέτρου τῆς προόδου, ἢ ὁποῖα προσδιορίζει τὴν πορείαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Καρτεσιου, τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Kant δὲν ἀπηγορεύθησαν σήμερον ὡς ἡ χημεία τοῦ Lavoisière ἢ ἡ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνος. Ἡ μεταφυσικὴ ἐπίσης, ἀντιθέτως πρὸς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην, εἶναι προσωποπαγῶς συνδεδεμένη πρὸς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν τῶν φορέων αὐτῆς, τῶν ὁποίων τὸν «κόσμον» ἐκπροσωπεῖ. Ἡ πορεία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπιδεικνύει αὐτοματισμὸν τινα, τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν καὶ ἐφευρετῶν ἐμφανιζομένων μᾶλλον ὡς ὄργανων τῆς ἀφ' ἑαυτῆς, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἀναπτυσσομένης προόδου των (1), ἐν ᾧ τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Kant τὸ ἔργον (ὡς ἀκριβῶς καὶ τὸ ἔργον μεγάλου ποιητοῦ ἢ καλλιτέχνου) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ εἰ μὴ μόνον ὡς ἀντανάκλασις τῆς δημιουργικῆς προσωπικότητος τῶν συλλαβόντων καὶ ἐκτελεσάντων αὐτό.

Ὁ Comte δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὁποῖα ἀντικειμενικὴ τις καὶ ἐπὶ πραγματικῶν ἱστορικῶν γνώσεων βασιζομένη παρακολούθησις τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος (2) θὰ ἀπεκάλυπτεν εἰς αὐτόν. Ὁ Comte ἠγνόησε τὸ παγκόσμιον φαινόμενον τῆς ἐξελίξεως τοῦ πνεύματος καὶ ἐγνώρισε μόνον τὸ τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἐξαιρέτως περιορισμένον φαινόμενον τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἐξετάσας μάλιστα καὶ τοῦτο ὑπὸ τὸ βάρος προκαταλήψεων καὶ πολιτικῶν σκοπιμοτήτων.

12.—Πολιτικαὶ σκοπιμότητες εἶναι λοιπὸν αἱ ὠθήσασαι τὸν Comte εἰς τὸ θεωρητικὸν ἔργον αὐτοῦ. Ὁλόκληρος ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρηθεῖσα παρατήρησις τῆς ἱστορίας ἐμφανίζεται ὡς προωρισμένη, ὅπως διευκολύνῃ τὴν οὐτοπικὴν σύλληψιν τοῦ καθεστῶτος τοῦ μέλλοντος. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου οὐδεμιᾶς παραβιάσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐφείσθη ὁ Comte. Ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς

(1) Τὸ γεγονός, ὅτι αἱ διάφοροι ἐφευρέσεις ἐγένοντο συγχρόνως ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν, εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ αὐτοματισμοῦ, περὶ οὗ λένομεν.

(2) Ἡ ἱστορία καὶ κοινωνιολογία τοῦ πνεύματος δὲν πρέπει, ἀπολύτως ποιουμένη, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποκλείουσα τὴν θεωρίαν τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς ἀκριβῶς δὲν ἀποκλείει καὶ ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης τὴν αἰσθητικὴν.

εικόνας τῆς κοινωνίας καὶ θρησκείας τοῦ μέλλοντος, εἰς ἣν καταλήγει τὸ θεμελιώδες θεωρητικὸν ἔργον τοῦ (1), ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἐμφανίζεται τείνουσα δλόκληρος ἡ κατ' ἐπίφρασιν «ἐπιστημονικὴ» ἐργασία τοῦ. Τὴν ἐπιστήμην ἐγνώρισεν ὁ Comte μόνον κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν πολιτικῶν ὀνειροπολημάτων αὐτοῦ. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦν πλήρως τὰ «Cours de Philosophie positive» πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ χαρακτηρίσαντος τὴν λεγομένην «ὑποκειμενικὴν» περίδον τῆς ζωῆς τοῦ Comte ἔργου «Système de politique positive».

Οὕτω λοιπὸν διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Comte συνεχίζεται ἀπλῶς ἡ σειρά τῶν προσπαθειῶν ἐκείνων, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν διέκρινον καὶ ἐξακολουθοῦν ἔτι ἐν μέρει διακρίνουσαι τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Αἱ προσπάθειαι αὗται, ὁρμώμεναι ἐκ τῆς ὑπερτιμήσεως τῶν ἐν χρόνῳ κινουμένων δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ καταλήγουσαι εἰς ὑποτίμησιν τῶν «ὀργανικῶν» προϋποθέσεων καὶ τάσεων τῆς ζωῆς, ἀπέβλεψαν ἀνεκάθεν εἰς τὸν σκοπὸν, ὅπως δι' οὐτοπιστικῶν χειρουργειῶν δαμασθῆ ἡ πραγματικότης (2). Ὁ Comte εἶχε πλήρη συνείδησιν τῆς τάσεως αὐτῆς τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, τάσεως, ἣς καθαρὰν ἐκδήλωσιν ἀπετέλεσεν δλόκληρος ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. Ἀποφασίσας, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεώς της, πρόσσεπάθησεν οὗτος νὰ διάγνώσῃ τὴν ὀργανικὴν βούλησιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἡ γενομένη ὁμως διάγνώσις δὲν ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὸν κόσμον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πόθου καὶ προθέσεων. Εἰς τὴν προσπάθειάν αὐτοῦ, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεως τῆς χαρακτηριζούσης τὸ γαλλικὸν πνεῦμα οὐτοπιστικῆς τάσεως, ὀφείλεται καὶ ἡ εὐνοϊκὴ κρίσις αὐτοῦ περὶ τοῦ D e M a î s t r e καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς παραδόσεως, οἱ ὅποιοι, ὡς γνωστόν, γεννηθέντες ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὰς σκοτεινάς πλευράς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν κατώρθωσαν νὰ σημειώσουν εἰ μὴ ἐπ' οὐδ' ἰσχνὰ διάλειμμα ἐν τῇ

(1) Πρὸβλ. Comte op. cit., VI, σ. 308 κ. ἑ.

(2) Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν κατορθώθη ὁ συνδυασμὸς τῆς νατουραλιστικῆς ἰδεολογίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀρχῆς περὶ ἀπολύτου παθητικότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὑπερτίμησιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, πρὸβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν σχέσει πρὸς τὸν Spencer ἀναπτυσσόμενα ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι ὑπὸ ἐκτύπωσιν ἔργῳ αὐτοῦ.

ιστορικῇ ἐξελίξει τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος. (1) Εἰς τὴν αὐτὴν προσπάθειαν ὀφείλεται ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ *Comte* διαίρεσις τῆς κοινωνιολογίας εἰς στατικὴν καὶ δυναμικὴν. Ὁ *Comte* ὅμως ὑπῆρξε Γάλλος ἐν ὅλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Ἡ περὶ κοινωνικῆς στατικῆς θεωρία του δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμφανισθῇ εἰ μὴ ὑπὸ μορφὴν ἀτροφικὴν. Ἡ ἰδέα τῆς «τάξεως» δὲν κατώρθωσε νὰ διεκδικήσῃ πράγματι ἰσοτιμίαν ἀπέναντι τῆς ἰδέας τῆς «προόδου». Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν εὐγενὴς καὶ εἰλικρινὴς ἡ προσπάθεια τοῦ *Comte*, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ἵνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας του. Ὁ *Comte* ὑπῆρξε, παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν χειραφετήσεως αὐτοῦ, γνήσιον τέκνον τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ.

---

(1) Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσα γνώμη τοῦ *Franz Clément*, καθ' ἣν ἡ γεννηθεῖσα μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν τάσις κατὰ τῆς λογοκρατίας ὑπῆρξεν οὐχί τυχαία, ἀλλὰ συμπτωματικὴ διὰ τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Ἡ γνώμη αὕτη, ἂν καὶ ἀποκλίνει τῆς ἡμετέρας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ ἐνταῦθα ἀντικείμενον ἀντικρούσεως. Πρβλ. *Franz Clément*, *Die doppelte Schichtung des französischen Volkes*, ἐν *Zeitschrift für Völkerps. u. Soziologie*, IV (1928), σ. 425 κ. ἑ.